

FRA KØBENHAVN TIL KONSTANTINOPEL 1761
PÅ GRUNDLAG AF F. C. VON HAVENS DAGBOG

VED

HERTHA KIRKETERP-MØLLER

En smuk sommermorgen i året 1761 sejlede et lille tyrkisk fartøj langsomt indad det Gyldne Horn og kastede anker udfor Seraillet. Om bord på skuden befandt sig et rejseselskab på seks mand fra det høje Nord. Det var Kongelig Majestæt Frederik V.s danske ekspedition, der efter mange strabadser nåede sit første bedested i Orienten på den lange rejse til Jemen i Sydarabien.

De rejsende blev i båd bragt til kaj på den europæiske side af strædet, ved den bydel, der dengang som nu kaldes Pera. Straks efter landgangen begav selskabet sig til fods opad de snævre stejle gader til det danske gesandtskabspalais, gelejdet af en dragoman, den danske minister, S.W. von Gähler, havde sendt ud for at modtage dem. Von Gähler var vel forberedt på deres ankomst gennem længere tids korrespondance med sin chef, Danmarks udenrigsminister, J.H.E. Bernstorff. Og han var parat til at yde den lille flok vovehalse al den hjælp og støtte, de havde behov under opholdet i Konstantinopel. Som et første skridt i denne retning installerede han dem gæstfrit i sit hus.

Den danske konges ekspedition havde vakt stor interesse og sympati i datidens lærde Europa. Ekscellencen J.H.E. Bernstorff, der nød europæisk ry som mæcen for videnskaben og de skønne kunster, stod bagved udrustningen og afsendelsen af ekspeditionen. Også overhofmarschallen Adam Gottlob Moltke, kongens personlige ven, var levende interesseret i et projekt, der var så velegnet til at kaste glans over en oplyst monark.¹⁾

Ideen til ekspeditionen var kommet fra en tysk orientalist, professor J.D. Michaelis i Göttingen. Han havde som noget ganske naturligt, når det gjaldt støtte til videnskabelige eller kunstneriske formål, henvendt sig til Bernstorff og bedt ham være fortaler hos kongen for en plan, han havde om afsendelse af en videnskabsmand til Jemen. Dette til gavn for de østerlandske videnskaber i almindelighed og for bibelforskningen i særdeleshed. Bernstorff så med det samme, at det ikke var til nogen

nytte at sætte en enkelt mand ud på en så omfattende opgave, og planen om afsendelse af en enkelt videnskabsmand blev i hans og Moltkes udformning til en veludrustet ekspedition på fem fagfolk, ledsaget af en betjent og altmuligmand.

I Frederik V.s danske ekspedition var der to tyskere, geodæten Carsten Niebuhr og kobberstikkeren G.W. Baurenfeind, to svenskere, naturforskeren Pehr Forsskål og betjenten Berggren, og to danskere, filologen Frederik Christian von Haven og lægen Christian Cramer.

Michaelis var fremkommet med sin henvendelse til Bernstorff i 1756, men der skulle gå fire år, inden ekspeditionen var klar til afrejse. Det viste sig meget vanskeligt at finde velegnede folk til et sådant foretagende. De skulle jo ikke blot være fagligt kvalificerede, men også være i besiddelse af det mod og den robusthed en så farefuld rejse krævede.

Den første, der var blevet ansat ved ekspeditionen var F. C. v. Haven. Hans far var præst, og han blev født i præstegården i Vester Skerninge på Fyn 1727. Hans Mor blev enke, da han var 11 år, og det var sandsynligvis kun ved familiens forenede anstrengelser, at den begavede dreng blev holdt til bogen. Tre år efter studentereksamen tog han teologisk embedseksamen ved Københavns universitet, og to år senere blev han magister i filologi. Derefter gik vejen til Göttingens berømte universitet, hvor han bl. a. studerede arabisk hos førnævnte professor Michaelis. Det var også denne, der havde anbefalet ham til Bernstorff og fået ham ind ved ekspeditionen til Jemen som dens filolog i maj 1756. Ekspeditionen var først rejseklar i januar 1761, og von Haven havde derfor fire og et halvt år til at gøre sine forberedelser. I disse læreår fik han en rigelig pengeunderstøttelse fra den danske konge.

I slutningen af december 1760 – umiddelbart før afrejsen – vendte han tilbage til København. Hans rejsedagbog findes i Det kongelige Biblioteks håndskriftafdeling Ny kgl. saml. 133, II, 2°. Han har begyndt den på årets sidste dag. Skriften i den tykke foliant er fin og klar. Han slutter den på et løsrevet blad, her står bogstaverne tyndt og vakkende på det gulfede papir. Datoen viser 25. maj 1763 – hans dødsdag.

Den næste, der fik ansættelse ved ekspeditionen – halvandet år senere, var en ung frisisk bondestudent, den senere så navnkundige Carsten Niebuhr. Han havde i en sen alder sat sig på skolebænken, og 24 år gammel kom han til Göttingen, hvor han blev elev i matematik hos den berømte astronom professor Tobias Mayer. Efter at være blevet ansat ved ekspeditionen som dens geodæt og astronom, fik han også undervisning i sidstnævnte fag af Mayer. Alle udgifter til hans underhold og uddannelse blev dækket af den kongelige kasse.

Ekspeditionen måtte også nødvendigvis råde over en naturforsker. „Naturalhistorie“ var på den tid et modestudium i Skandinavien, takket være Sveriges berømte botaniker Carl von Linné. Der gik en rum tid, inden man fandt den rette mand til denne stilling, men i vinteren 1759 kunne Michaelis med en vis triumf skrive til Bernstorff, at nu havde han fundet ham. Svenskeren Pehr eller Petter Forsskål blev født 1732. Han var præstesøn ligesom von Haven og havde studeret teologi ved Uppsalas universitet. Samtidig hermed gik han til Linnés forelæsninger og blev en af hans dygtigste og mest hengivne elever. I 1753 rejste han til Göttingen, hvor han foruden at drive filosofiske studier også tog undervisning i arabisk hos professor Michaelis. Denne nærede megen beundring for sin højtbegavede elev, men samtidig var han ikke blind for noget stædigt og rethaverisk i hans karakter, der allerede under hans ophold i Göttingen skaffede ham mange fjender.

Efter hjemkomsten til Sverige 1756 genoptog han med iver sine studier hos Linné, men fik også tid til at kaste sig over andre emner. Således indleverede han et politisk skrift „De libertate civili“ (1759) til Uppsalas universitet, som han ønskede antaget til forsvar for doktorgraden. De lærde herrer i universitetsstyrelsen kunne bestemt ikke lide hans afhandling, som de fandt provokerende og oprørsk. Og de forkastede den pure. Forsskål svarede herpå med for egen regning samme år at udgive bogen på svensk under titelen, „Tankar om borgerliga friheten“. Dette fik i bogstavelig forstand vredens flammer til at blusse. Bogen blev forbudt og den del af oplaget, man kunne få fat på, blev brændt.

Ved nytårstid 1759 havde den unge svensker modtaget et brev fra Michaelis med tilbud om ansættelse ved den danske konges ekspedition. Forsskål var på den tid endnu ikke kommet i modsætningsforhold til de svenske autoriteter, så han overilede sig ikke, men stillede koldsindigt sine betingelser, inden han gik ind på at modtage tilbudet. For det første forlangte han, at alle i rejseselskabet skulle stilles lige og ingen være leder. Han selv skulle have titel af professor og ved tilbagekomsten fra rejsen oppebære en anstændig pension på livstid, som han ville have ret til at nyde i hvilket land, han selv måtte foretrække. Endvidere skulle man fra indeværende års begyndelse yde ham en årlig sum. Alle disse krav blev uden indvendinger godtaget af Bernstorff og Moltke.²⁾

De sidste tre deltagere i ekspeditionen, lægen, kobberstikkeren og betjenten blev først antaget kort før den berammede rejsedag 4. januar 1761. Rejseselskabet samledes i København i december måned. Von Haven var den senest ankomne. Han havde tilbragt det sidste år i Rom, hvor han ved Maroniterkollegiet havde studeret den syriske dialekt af arabisk.

Optakten til rejsen var alt andet end lovende. Forsskål var kommet til København i selskab med en ung medicinsk kandidat J.P.Falck, der ligesom han selv var elev af Linné. Han anmodede nu den danske regering om at måtte få denne med på rejsen som sin medhjælper. Dette blev afslået, da man allerede havde besluttet at sende en dansk læge med på rejsen til hjælp for naturforskeren. Forsskål tog dette afslag meget ilde op, ja han ville slet ikke akceptere det, men fortsatte hårdnakket med sine forsøg på at få den unge Cramer afskediget og erstattet med vennen. Hans anstrengelser var imidlertid forgæves, og med utrolig taktløshed opnåede han kun at forspilde den good-will, han havde haft hos rejseskomiteens medlemmer. Dette gjaldt først og fremmest J. G. Kratzenstein, professor i naturvidenskab og medicin ved Københavns universitet, der havde dimitteret Cramer. Forsskål lagde ikke skjul på sin meget ringe mening om den nybagte læges faglige kvalifikationer hverken overfor ham selv eller til andre. Cramer beklagede sig herover på højere sted, og Bernstorff gav gennem sin sekretær i Tyske Kancelli, C. F. Temler, Forsskål en advarsel. Den unge hedspore var ikke til sinds at stikke en sådan i lommen. Han ilede op til Kratzenstein for at få klarhed i sagen, og et rygende skænderi blev resultatet. Efter Kratzensteins udsagn skal Forsskål have skældt ham ud på det groveste og på fornærmende måde sammenlignet ham med den forgudede lærer.

Efter denne ballade for Forsskål i blækhuset og skrev et langt brev til Bernstorff på dårligt tysk, hvori han fremstiller sig selv som den forfulgte dyd. Han refererer til den næse, han havde fået for hovmodig optræden overfor Cramer og Niebuhr og for nogle nedsættende bemærkninger, han havde udtalt om Danmark. Begge anklager afviser han. For at få klarhed på sagen var han gået op til Kratzenstein, der havde indrømmet, at han havde skrevet et brev til den højvelbårne excellence, men at det var Cramer, der var fremkommet med de omtalte bekyldninger. „Zum Glück kam eben der H. Kramer mit H. Niebuhr darüber“, og Cramer må derefter i de andres nærværelse indrømme, at Forsskål ikke til ham havde talt ilde om Danmark eller forlangt underdanighed af ham. Derefter beder Forsskål Bernstorff om at måtte se det Kratzensteinske brev, og han foreslår, at man skal henvende sig til Bernstorffs nære medarbejder Joachim Wasserschele „der den H. Prof. Kratzenstein, H. Kramer und mich zu gleicher Zeit zu sich kommen liesse um selbst zu hören wer die Wahrheit gesagt habe. . .“ Forsskål havde med den omtalte skændescene skabt sig en fjende i Kratzenstein, og følgerne deraf udeblev ikke.

Linné havde været overordentligt interesseret i sin begavede elevs ansættelse ved den danske ekspedition og regnede med selv at kunne få

fordel deraf gennem de sendinger af naturalier og sjældne frøsorter, Forsskål havde stillet ham i udsigt. For denne var det uhyre magtpåliggende at være den højtbeundrede lærer til nytte, og han havde flere gange ansøgt regeringen om at få lov til at sende pakker af det på rejsen indsamlede materiale til Linné. Han havde ikke modtaget direkte svar på denne bøn, men i den på tysk affattede instruks, som de rejsende havde fået udleveret inden afrejsen, var der indføjet en paragraf, hvori det bl.a. hedder, at samtlige tilvejebragte naturalier af hvilken slags de end er, uden undtagelse skulle sendes til København under Grev Moltkes Adresse.

Det var Kratzenstein, der var mester for denne paragraf. I et brev til Bernstorff kalder han Forsskål for „en afguderisk tilbeder af Linnæus“. Og han lader det tydeligt skinne igennem, at Forsskål var mere interesseret i at skaffe den elskede lærer fordele af rejseudbyttet end at tjene det land, han havde forpligtet sig overfor. For Forsskål var det en bitter pille at sluge, og hvis ikke Bernstorff havde mildnet bestemmelsen så meget, at han fik lov til at beholde de dubletter, der måtte findes i de hjemsendte samlinger, og som kongen ikke ønskede, havde han muligvis opsagt sin stilling ved ekspeditionen.

Der var også en anden skuffet og krænket mand, der drog ud på den lange rejse. Da von Haven kom til København, fik han at vide, at han ikke som ventet var blevet chef for ekspeditionen. Der skulle ikke være nogen leder, men alle skulle være lige og hjælpe hinanden som gode kammerater.

Bernstorff, den skolede diplomat, havde indset, at hverken Forsskål eller von Haven egnede sig for en lederstilling. Dertil var de begge for arrogante, hidsige og intolerante. Om den unge Carsten Niebuhr med det elskværdigt beskedne, men noget forsagte og bondske væsen, som desuden var ganske uden akademisk dannelse, kunne der naturligvis ikke være tale. Men – meget overraskende – udnævnte Bernstorff ham til kassimester. Til de to lærere herrers udelte misfornøjelse. Bernstorff var blevet både rørt og overrasket, da han ved et tilfælde opdagede, at Niebuhr havde betalt sine instrumenter af sin egen lomme, vant som han var til von Havens og Forsskåls ustandselige pengekrav.

Søndag aften, den 4. januar 1761 blev rejseselskabet samlet ombord på krigsskibet „Grønland“, der blev ført af kommandør Henrik Fisker. Forsskål havde allerede indskibet sig dagen i forvejen. Noget harmonisk selskab var det såvist ikke. Forsskål og von Haven, der kendte hinanden fra Göttingen, kunne allerede på forhånd ikke fordrage hinanden, og

forholdet mellem naturforskeren og lægen var præget af idel surhed og mistro.

Vejr og sø viste straks sit barskeste ansigt. Da „Grønland“ for anden gang måtte søge tilflugt i Helsingørs havn efter en forrygende storm i Kattegat, var et par matroser druknet og en stor del af mandskabet syge. Alle i rejseselskabet, med undtagelse af Niebuhr, havde været meget søsyge, og von Haven, der havde en sart konstitution, havde pådraget sig en fordøjelsessygdom, ledsaget af gulsot. I samråd med sine rejsefæller skrev han et brev til overhofmarschallen og bad om at rejseselskabet med undtagelse af Niebuhr måtte få tilladelse til at foretage rejsen til Konstantinopel til lands. Forsskål bad ham dog tilføje, at excellencen i hans tilfælde kunne gøre, hvad der syntes ham bedst, da han var nogenlunde ligeglad.

Der gik nogle dage, uden at der kom svar på brevet, og von Haven og Cramer besluttede at gå fra borde uden at afvente Moltkes tilladelse. De blev imidlertid hindrede heri af Fisker, der forlangte en udtrykkelig ordre herom fra Moltke eller Bernstorff. Nu blev von Haven grebet af panik. Han skrev et bønfaldende brev til Bernstorff, der med ilbud blev bragt til hoffet på Jægersborg. Næste dag fik von Haven den ønskede tilladelse, ledsaget af nogle meget artige breve fra Moltke og Bernstorff. Især var Bernstorffs brev, skrevet på fransk og med hans egen hånd, særdeles nådigt. Von Haven var kistefornøjet, og i sin menneskekærlige stemning overlod han sine køjeklæder til deling mellem Forsskål og Niebuhr. Derefter tog han en hjertelig afsked med Fisker under gensidige venskabsforsikringer og gik let om hjertet fra borde.

Den 17. februar havde von Haven forladt skibet, men det var ikke sidste gang, han så rejsekammeraterne i Danmark. 25. februar var han på visit med Niebuhr og Cramer hos Kronborgs kommandant, generallojtnant J.G. Moltke, en broder til overhofmarschallen, og næste dag var også Forsskål med på en udflugt til fabrikken Hammermøllen ved Hellebæk, hvorefter alle fire var til taffel hos generallojtnanten.

2. marts var von Haven atter rejseklar. Han havde haft travlt med at tage endelig afsked med venner og bekendte og havde også haft den ære ved flere lejligheder at være gæst ved Bernstorffs taffel. Her tog han kegler i det fornemme selskab ved at skildre, hvordan der spistes i en storm på „Grønland“. Med Klopstock konverserede han livligt og forhørte sig interesseret til hans „Messias“.³⁾

En uges tid senere forlod „Grønland“ for fjerde og sidste gang Helsingørs rhed og nåede denne gang velbeholden ned til Marseille, hvor den disharmoniske flok atter forenedes i et ikke altfor lykkeligt gensyn.

Den danske regering havde nylig i Konstantinopel købt det forrige svenske gesandtskabspalæ til bolig for sin repræsentant ved „Den høje Port“, S.W. von Gähler. Huset var en bindingsværksbygning i to stokværk med ca. 8 rum i hver etage. Desuden var der sidebygninger, hvor tjenerskabet opholdt sig, og bag huset lå en lille have. De rejsende fik anvist hver sit værelse, hvad der må have været en meget behagelig forandring fra de snævre forhold til søs, hvor de havde haft to rum til deling. Ikke mindst Niebuhr, der havde været alvorligt syg på den sidste del af sejlturen, trængte til at komme under roligere og sundere forhold.

De rejsende fik forevist huset og blev præsenteret for tjenerskabet, en stab på 30 personer, men tilbragte ellers dagen i ro. Allerede næste dag begyndte de selskabelige pligter. Man startede den lange række af visitter hos den franske ambassadør, der var en personlig ven af Bernstorff, fra hvem de medbragte en introduktionsskrivelse. Her blev de rejsende modtaget med smigrende opmærksomhed og mange komplimenter. Derefter fortsatte man til den venetianske gesandt, der kappedes i elskværdighed med grev de Vergennes og præsenterede selskabet for sin familie. Siden fulgte efterhånden besøg hos den svenske, hollandske, engelske, russiske og preussiske gesandt.

Når man tog ud på disse officielle visitter, var det som regel til fods – på grund af de snævre gader og mange trapper – med et ret anseligt følge af tjenere. Inden man blev indladt i et gesandtskab, ringede en klokke, og det samme skete, når man gik derfra; det var en særlig høflighed fra tyrkisk side, at man tillod de udenlandske magters repræsentanter denne klokkeringning. Det tålte derimod ikke, at de kristne ringede med klokker fra deres kirker.

Von Haven fortæller om et besøg hos „den storbritanniske Minister Hr. Porter, hvis Navn er blandt de lærde i Europa mere bekiendt end nogen anden Ministers i Constantinopel. . . Denne Ambassadør talede mere med os end nogen af de andre, som immer efter Ceremoniellet havde alene opholdt sig med at discoursere med Hr. Envoyée de Gähler, som altid førte os om. Han lod Hr. Gähler holde Ambassadricen med Selskab, imidlertid han selv underholdt os.“

Mrs. Porter var datter af den hollandske ambassadør og en af de få gesandtfruer, der delte udlændigheden med sin mand. De fleste gesandter havde ladet deres fruer blive i hjemlandet, men der blev aflagt visitter hos deres elskerinder.

Allerede tredje dagen efter ankomsten gik man på besøg hos damerne. Von Haven fortæller ret detailleret om ceremoniellet, der udfoldedes ved disse lejligheder. Når gæsten træder ind i modtagelsværelset, ligger

534. Historie, i pe og den Tyrkiske, hvori findes alle Storvæererne i Chronologisk orden. Disse Tabeller udgiøre en Volum: in folio. Og flere andre som med tiden vil blive rare, da ~~de~~ alle Exemplarerne ere opkøbte, og findes ikke uden med Bøjlighed. Der er peet et nyt oplag af ovenmeldte Wankuli eller Leicon giourani; men den første Edition skal være den bedste. Jeg købte alene Raserids historie i tre folianter og fandt den med ibland de andre Manuskripter til Kongens Bibliothek. Den Storbrittan pe Ambassador Mr von Porter, har fundt alle de tykke Tyrkiske bøger som en stor Raritet til Antiquitets Salpæbet i London. Jeg bad Mr Envoye de gæller, at giøre det samme ^{med de} ~~pe~~ Manuskripter til Kongens Bibliothek af Danmark.

23. Om Søndag eftermiddag gjorde vi en kort visite hos den franske Ambassadeur, som vi fandt i hans kage med Ercebispen; (Dog det var den 9. at vi fandt ham med Ercebispen.) I dag var jeg der med Mr. Envoye, S. Horv. og P. G.

damen henslængt på en divan. Hun rejser sig op, går ham imøde og bringer ham til sæde på divanen, hvor hun også selv anbringer sig – efter citat fra von Haven – „med beenene op under Rumpen. Eller og de vende sig snart paa den eene Side af Rumpen snart paa den anden, og støtte imidlertid Hovedet op til Hyndet eller til den Arm, som hviler paa samme Hynde.“

Om deres klædedragt skriver han anerkendende, at den er „commode“, og fortsætter så: „Man maa forestille sig strax, at de hverken har Stivskiorter eller Snøreliver. De gaac i lange Klæder, som passe just efter Kroppen. De skiule ikke Brysterne, saaledes som hos os, at man kand see det øverste blot. De skiule dem alene med et tyndt Flor eller rettere Særk, thi deres Særke ere meest af fiint Silke. . .“ Man synes at mærke en blanding af beundring og forargelse over denne forførende påklædning.

Opholdet i Konstantinopel var dog andet end åndfulde samtaler med lærde diplomater og besøg hos luftigt påklædte damer. Allerede den 3. august om formiddagen indkaldte von Gähler sine gæster til et møde, hvor man bl. a. skulle drøfte længden af deres ophold i Konstantinopel. Som sædvanlig var selskabet uenigt efter det gangse mønster: Forsskål, Niebuhr og Baurenfeind mod von Haven og Cramer. De første ønskede så hurtigt som muligt at fortsætte rejsen, mens de to andre ville blive et halvt års tid i byen og benytte lejligheden til at perfektionere sig i talesproget i Ægypten og Syrien og lære noget tyrkisk og nygræsk. Von Haven kunne lægge en trumf på bordet – en tilladelse fra overhofmarschallen til at forlænge opholdet i den tyrkiske hovedstad.

Imidlertid synes gesandten ikke at have været begejstret ved tanken om et forlænget besøg af de krævende gæster. Han talte om pesten, hvoraf der havde været tilfælde rundt om i byen og mindede dem om, at et forlænget ophold ville blive dyrt, da det ville kræve en komplettering af deres garderobe. Desuden kunne han ikke huse dem i længere tid, men ville naturligvis hjælpe dem med at finde et ordentligt logi. Han tilføjede hjerteligt, at de skulle selvfølgelig være hans gæster indtil Hr. Niebuhr var blevet rask – en måned eller lidt mere spillede ingen rolle, og det skulle ikke komme til at koste hverken kongen eller dem selv en øre.

Da von Haven blev klar over von Gählers stilling til sagen, opgav han at føre sin krig igennem. Men i sin dagbog beklager han, at kammeraterne ikke med kyshånd greb lejligheden til at lære lidt af de sprog, „som var dem saa nødige som det daglige brød“. Han udtaler sig i det hele taget med en god del foragt om sine kollegers sprogkundskaber.

De talte kun deres eget sprog ordentligt. Niebuhr talte ligesaa godt Svensk som Forsskål Tysk. De begyndte at tale lidt Fransk i Marseille, men det var saa slet, at man maatte forbarmes derover. Maleren af-færdiger han med et: „Jeg taler ikke om vores Malere (således bogsta-verer v. H. altid ordet maler), som aldrig lærer andre Sprog end det tyske.“ Under mødet klager Forsskål over, at von Haven ikke tillægger Baurenfeind nogen stemmeret, hvortil v. H. spidst replicerer, at det er det rene opspind, han vil til enhver tid regne malerens stemme for ligeså god som Forsskåls.

Tonen bliver mere bitter, og til von Havens bestyrtelse sladrer Forsskål af skole og beretter om en voldsom scene mellem ham og von Haven ved en sammenkomst hos kommandør Fisker ombord på „Grønland“, da skibet lå i Marseilles havn. Han slutter med at forlange satisfaction gen-nem gesandten for de krænkende ord, der blev udslynget imod ham ved den lejlighed.

Von Haven giver en kort beskrivelse af affæren. Oprinet fandt sted i kommandørens kahyt – sandsynligvis ved slutningen af måltidet, da de fleste af herrerne har drukket tæt. Von Haven udtrykker nu som sin uforgribelige mening, at man på Ulfeldts Plads i København med rime-lighed kunne oprette også en støtte for C. G. Tessin, Sveriges minister, og J. B. Bluhme, den forrige danske hofpræst „til Amindelse for den Umage de havde gjort sig hver paa sin façon for at forhindre de tre Nordiske Rigers Forening Aar 1743.“ Stemningen havde antagelig nået det punkt, hvor enhver gavflabet udtalelse enten hilses med latter eller raseri. Von Haven fortsætter bittert: „Alle lo undtagen Forsskål.“ Den svenske alvorsmand blev rasende. Vel var han på ingen måde tilhænger af „Hattepartiet“, men han vil ikke finde sig i, at en svensk hædersmand bliver omtalt på den frivole måde af en forbandet dansker, og han lader von Haven det vide med isnende kulde. Denne bliver på sin side dybt krænket over tilrettevisningen i sit publikums nærværelse og udslynger i sin forbitrelse blandt andre fornærmelser de famøse ord: „De kan rende mig i Røven“.

Hele denne skandalescene bliver blotlagt for gesandten, og hans diplo-matiske øren skånes ikke for det plebejiske udtryk. Tilsyneladende ryster det ham dybt, og han udtrykker sin fordømmelse af det passerede og antyder, at von Haven må have fået en dårlig opdragelse. Denne skriver i sin dagbog, at han påhørte hans ord i tavshed, men med en bitter mine. Von Gähler foreholdt von Haven risikoen ved at fremkomme med in-jurier – der havde lydt gløser som Hundsvot og Slyngel i deres skænderi.

Forsskål synes at være blevet begejstret ved tanken om en alvorlig afstraffelse af sin fjende, og da von Gähler forlangte, at von Haven skulle give Forsskål en undskyldning, tøvede denne med at erklære sig tilfreds hermed. Hvorefter også han fik sig en formaningsstale.

Det endte med en diplomatisk sejr for von Gähler. Det lykkedes ham at fremtvinge en undskyldning fra von Haven og få de to stridbare herrer til at omfavne hinanden „som gode Venner“. Man tør vel roligt gætte på, at det har været en noget kold omfavnelse. Men roen var foreløbig genoprettet, og respekten for gesandten afholdt dem fra åbenlyse fjendtligheder, sålænge de opholdt sig under hans tag.

Der var heller ikke, som under det ensformige liv ombord, hvor de var stuvet tæt sammen, ret megen tid og lejlighed til skænderier. Livet i diplomatkredse i datidens Konstantinopel var meget selskabeligt, og de rejsende blev hurtigt draget ind i en hvirvel af adspredelser. Von Gähler var en glimrende vært, der sørgede for at introducere sine unge gæster til indflydelsesrige personer, hvis bekendtskab de både kunne have fornøjelse og nytte af. Efter at isen var brudt og de officielle visitter overståede, modtog de rejsende en masse indbydelser.

De fleste af de fremmede ministre boede om sommeren på landet, ved de skønne kyster i Konstantinopels omegn, hvor de havde deres sommerhuse og landsteder. Den første gang de havde lejlighed til at besøge dette ferieparadis, havde den preussiske minister stillet sin elegante chalup til von Gählers rådighed. Von Haven giver en livlig skildring af den smukke sejltur langs kanalen ud mod Marmarahavet.

Den preussiske minister var den første de gik i land hos på en kort takkevisit. Derefter tog de videre til Terapia, hvor de aflagde besøg hos den russiske kejserlige internuntius, der efter von Havens udsagn havde fået sin stilling på grund af sit indgående kendskab til land og sprog. Så fulgte et besøg hos den hollandske ambassadør, der havde det flotteste hus i Terapia og en dejlig have, der gik lige ned til vandet. Her blev de præsenteret for hans søn og yngste datter og hendes selskabsdame „en Genève demoiselle“. De blev budt på punch, der var det almindeligste traktement, hvis man aflagde visit lige inden middag. Til denne havde de invitation hos den russiske resident. En mand, „der gør lige saa stor Figur som de andre Ministre“, Middagen var fortræffelig, og residenten en gemytlig, charmerende mand, der havde let til smil og latter. De sluttede af hos den engelske ambassadør. Mr. Porter talte med dem om Arabien og advarede dem mod at begive sig ind i det indre af dette farlige land.

I dejligt måneskin vendte de tilbage til havnen i Konstantinopel, hvor gesandtens janitscharer og haidukker ventede dem med fakler for at lyse dem op af de snævre gader. Snublende af træthed og plaget af byens store skarer af herreløse, sultne hunde, nåede de omsider tilbage til det danske gesandtskab.

Der var en ting de fem kavallerer kunne enes om, og det var i deres beundring for det smukke køn. Efterhånden som hver enkelt fik bekendte indenfor sin egen interessesfære, gik de meget ud hver for sig. Men de tog endnu en gang i samlet trop på udflugt langs kysterne for at aflægge besøg på landstederne, hvor de vidste, der måtte være mange damer – og som von Haven skriver, naar de blot aflagde tilstrækkelig mange franske visitter, maatte de nødvendigvis træffe nogle af dem.

Der blev dog også afsat tid til besøg hos en rig ungar, en vis Hr. Parcker, „der havde et prægtigere Sommerhus end nogen af Ministrene“. Han havde tjent sin formue ved diamanthandel til Scraillet. Von Haven nævner med ærefrygt hans smukke bibliotek med kostbare værker, der fik hans tænder til at løbe i vand. Der var dog sat grænser for rigmandens fornøjelser. Hr. Parcker led af podagra og levede udelukkende på en mælke-diæt.

Efter formiddagens mange visitter i huse, der var fulde af fruer og frøkener, spiste de til middag hos den engelske ambassadør, der til deres ære havde inviteret en lærd græsk pater, hvis bekendtskab, de kunne drage nytte af, da han var ven med Ærkebispens på Sinaibjerget.⁴⁾ Von Haven var anbragt mellem ambassadøren og pateren, og samtalen drejede sig om lutter lærde materier – en noget prosaisk modsætning til formiddagens muntre samvær med kystens demoiseller.

Mr. Porter synes at have åbnet sit hus for den unge dansker, for han kom der ofte alene uden sine rejsefæller. En søndag, han var der til middag sammen med de engelske købmænd, der plejede at spise hos deres ambassadør den dag, blev han plaget med så mange spørgsmål om den danske kongefamilie, at han skriver, at om han havde vidst det i forvejen, ville han ikke være kommet den dag. Der var jo nære dynastiske forbindelser mellem de to lande, og englændere har altid været interesserede i „kongeligheder“.

Mellem al den megen småselskabelighed hører man så om den helt store fest – Ludvigsfesten – der blev afholdt i den franske ambassade. De fleste franskmænd bosiddende i Konstantinopel og et udvalg af de fremmede magters repræsentanter var inviteret. Også von Haven og Forsskål havde den ære at modtage en indbydelse. Man forstår, at det var i den

store stil, når man læser, at der blev serveret over 100 retter foruden dessert, og at det var udsøgte delikatesser fra årstiden og grev de Vergennes' forråd fra Frankrig. De bedste franske og archipeliske vine flød i strømme, så der indfandt sig hurtigt en munter stemning i det store selskab. Først hos den jævne del af gæsterne, der sad i en sal før sig, mere peu à peu ved ambassadørens bord, hvor von Haven med tilfredshed kan notere, at han og Forsskål var blevet placeret. Men også her nedbrød den ædle drue efterhånden konvalescensens skranker. Von Haven skriver, at den kejserlige internuntius kom i så godt humør, at han skænkede rejseselskabet Meninsky's *Onomasticon* (ordbog ordnet efter betydning) og en tyrkisk grammatik, og han sendte dem da også bøgerne nogle dage senere.

Von Haven begyndte hurtigt efter ankomsten til Konstantinopel at tage undervisning i den aleppinske dialekt af arabisk. Det foregik hos en gammel tyrk, hr. Baruth, der i mange år havde boet i Paris, hvor han havde været knyttet til håndskriftsamlingen i kongens bibliotek. Han var ikke nogen lærd mand, og med hans undervisning var det så som så: „Jeg profiterte ikke meget af ham i det arabiske Sprog, men han gjorde mig meere Tjenester i at forskaffe mig arabiske Manuscripter, hvoraf ieg tid efter anden købte nogle, og hvortil ieg ofte betiente mig af hans Raad. Han havde ingen Smag for Erudition og ingen Kundskaber i den Arabiske og øvrige Orientaliske Historie. Denne Mangel hindrede meget, at ieg ikke kunde betiene mig af ham med stor Nytte.“ Hr. Baruth havde et smukt bibliotek med mange tyrkiske, persiske og arabiske håndskrifter. Von Haven plagede den stakkels tyrk til at sælge sig Ibn Khallikans biografiske leksikon, *al-Wafiyat*, og ville også have afkøbt ham et berømt leksikon, *al-Djawhari*, men det lykkedes ikke; senere erhvervede han det et andet sted.

En dag, da von Haven var på håndskriftjagt i byen, havde han en ubehagelig oplevelse. I en boghandel blev han overfaldet af en flok rasende tyrker, da han, som han udtrykker det, „maaske med en noget foragtelig haandbevægelse“, kastede en begynderbog i arabisk fra sig. Han undskylder sig med, at han havde bogen, de ville prakke ham på i flere eksemplarer. Han blev puffet og stødt, og hans hat blev revet ham af hovedet og trampet på. Udenfor var der stimlet en stor skare sammen, der også begyndte at indtage en truende holdning. Hvis ikke han havde haft en af von Gählers janitscharer med sig, ville det sikkert være gået ham ilde. Nu lykkedes det dem at bringe sig i sikkerhed i en venligsindet armeners hus. „Hr. Baruth, der ogsaa havde været med, blev

meget forskrækket og tog til bens.“ Efter denne episode bragte hans boghandlerforbindelser bøgerne hen på gesandtskabet til gennemsyn.

Von Haven købte 34 håndskriftværker til Kgl. Bibl., inden han forlod Konstantinopel. Skattene pakkede han i en solid kiste og overdrog gesandten dem til viderebefordring til København, hvortil de også nåede frem i god behold. Bøgerne er blevet købt af en dygtig filolog, og der er udsøgte ting imellem. En liste over disse indkøb findes nedenfor.

I Konstantinopel havde ekspeditionens medlemmer under von Gählers venlige omsorg fået en hårdt tiltrængt afspænding og hvile. Og da den syge Niebuhr var blevet tilstrækkelig rask, gjorde de sig klar til afrejsen. Deres ophold havde varet fra 30. juli til 9. september.

Forsskål og von Haven havde under dette fornøjelige intermezzo i en af verdens smukkeste byer midlertidig gemt stridsøksen. Men under den tilsyneladende rolige overflade gik der farlige strømninger. Et sygeligt had var opstået i hvert fald hos den ene af de to mænd. Det synes som om von Haven til en vis grad fik afløb for sine følelser ved en tølperagtig, grovkornet optræden, når hans raseri var blevet vakt. På ham kan talemåden „Hunden gør, men den bider ikke“ i nogen grad passe. Det samme gælder ikke for Forsskål, hos ham slog vreden indad. Han kunne nok indskrænke sig til en snerren, men når tiden syntes ham moden, bed han. Hvad den kommende tid skulle vise.⁵⁾

Von Havens dagbog byder på mange oplysninger af kulturhistorisk interesse. Den er skrevet uden tanke på udgivelse – undtagen i stærkt revideret form – hvad der gør den interessantere som menneskeligt dokument. Hvor subjektiv denne „Journal“ end er, kan den dog kaste lys over forhold og begivenheder, der i de forløbne to århundreder er blevet grundigt misforstået og fejlvurderet.

F. C. von Havens bogindkøb i Konstantinopel 1761.

Hvor intet andet bemærkes, er det arabiske håndskrifter. Årstallene (efter kristen tidsregning) svarer til den dato, skriveren har afsluttet sin afskrift, og giver altså håndskriftets alder.

1. Djelāl al-Din al-Sujūti: Ægyptens og Kairos historie. 1594. – 2. Et værk om Arabiens og Persiens konger af ukendt forfatter. 1582. – 3. Kemāl al-Din, Muh. Ibn Abi Sharif al-Misri: Et værk om Al-Aqsa moskeen i Jerusalem. 1676.
4. Al-Ansāri al-Khwārazmi: Et juridisk værk om den religiøse lov (Fiq). – 5. Ibn al-Fāridh: Diwan (digtsamling). – 6. Al-Mutanabbi: Diwan med kommentar. – 7. Ibn Khallikan: Biografier af berømte mænd. 1609/10. – 8. Al-Djawhari (berømt arabisk leksikon). 1303. – 9-10. Rashid Effendi: To trykte

boger på tyrkisk, omhandlende tyrkernes historie. – 11. Digte til vinens pris. 12. Al-Hilli: Diwan. – 13. Abu Tamām: Al-Hamāsa. 1337. – 14. Kommentar til retorik. 1710. – 15. Ahmad al-Dimaschqi: Et historisk værk. 1756. – 16-17. Abu Abdallah Yaqūts berømte geografiske leksikon i 2 bd. – 18. Al-Harir: Maqamāt (møder). – 19-21. Abu Shāmas berømte kronike fra korstogstiden i 3 bd. I sluttet 1278, III 1328. – 22. Al-Fāsi: Et historisk værk. 1644. – 23. Ibn Shi'hna: Et historisk værk. 1430. – 24. Zohayr: Diwan. – 25. Al-Muqri: Et historisk værk. – 26. Udtog af forskellige persiske digtere. – 27. En trykt tyrkisk historie. – 28. Firūzābādīs leksikon, kaldet al-Qamūs. 1552. – 29. Al-Wāqidi: Et historisk værk. – 30. Abu'l-Faradj (ikke den berømte syriske biskop og historiker). – 31. Anonymt historisk værk. – 32. Historisk værk fra kaliftiden. 1436/37. – 33. Al-Safadi: Kommentar til digt af Toghai. 1427. – 34. Al-Mutanabbi: Diwan. 1250.

Von Haven fortsatte sine bogkøb, da selskabet var kommet til Ægypten, og ifølge en liste i hans efterladte papirer i Kgl. Bibl. drejer det sig om 74 håndskrifter. Vi kender således ialt 108 håndskrifter, erhvervet af von Haven, og muligvis kunne en nøjere efterforskning bringe endnu flere for dagen.

NOTER

(1) De vigtigste publikationer, der har Frederik V.s danske ekspedition til Jemen som emne, er følgende: Carsten Niebuhr: Beschreibung von Arabien. Copenhagen 1772, og: Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern. I-II. Copenhagen 1774-78. III. Hamburg 1837. Peter Forsskål: Flora Ægyptiaco-Arabica, ed. Carsten Niebuhr, Copenhagen 1775. Peter Forsskål (& G.W. Baurenfeind): Icones rerum naturalium, ed. Carsten Niebuhr. Hafniæ 1775. Joh. D. Michaelis: Literarischer Briefwechsel. II. Lpz. 1795. Indeholder bl.a. von Havens Tagebuch über eine Reise von Suez nach dem Djebel el-Mokatib getan von 6ten bis 25sten September 1762. B.G. Niebuhr (C. Niebuhrs søn): Carsten Niebuhrs Leben, i: Kieler Blätter. III. 1816. Carl Christensen: Naturforskeren Pehr Forsskål. Kbh. 1918. Henrik Schück: Från Linnés tid. Petter Forsskål. Stockholm 1923. Thorkild Hansen: Det lykkelige Arabien. Kbh. 1962.

(2) Forsskål sendte med mellemrum rejsedagbøger til København, men originalerne til disse synes alle at være gået tabt. 1950 udkom i Uppsala: Resa til lycklige Arabien. Petrus Forsskåls Dagbok 1761-1763. Manuskriptet til denne bog (Cod. MS KB 314 VI) findes i Kiels universitetsbibliotek. Dette håndskrift er ikke skrevet af Forsskål selv, men er en afskrift af en ukendt person. Dagbogen synes at være blevet stærkt bearbejdet og virker derfor ret tør og livløs. – (3) F.G. Klopstock (1724-1803) blev kaldt til Danmark af J. H. E. Bernstorff, i hvis hus han levede i flere år. Her fuldendte han også de 10 første sange af sit hovedværk „Messias“, der blev udgivet på Frederik V.s bekostning.

Han rejste senere tilbage til Tyskland, men oppebar lige til sin død en pension fra det danske kongehus.

(4) På et tidligt tidspunkt i planlæggelsen af den „arabiske Rejse“ var en udflugt til Sinai halvøen et vigtigt led i ekspeditionens arbejdsplan. De mange uudforskede indskrifter, man vidste, skulle findes her, var genstand for stor interesse i „det oplyste Europa“. Von Haven og Baurenfeind var udset til at opspore og kopiere disse. – (5) I Konstantinopel havde von Haven købt en god portion arsenik, som han overgav i lægens varetægt. Da Cramer fortalte de andre rejsedeltagere dette, fandt herrerne, at der forelå tilstrækkelig grund til at anklage ham hos den danske regering for mordplaner mod den samlede ekspedition. I et brev, afsendt fra Rhodos 21. sept. og underskrevet af Forsskål, Niebuhr og Baurenfeind underretter de von Gähler om deres mistanke. (Carl Christensen: Naturforskeren Pehr Forsskål, Kbh. 1918, s. 119.) Som den første af rejseselskabet døde von Haven 1763 i Mocca.